

भौमोऽत्रिः। विश्वे देवाः। त्रिष्टुप्, १६ एकपदा विराट्।

आ धेनवः पर्यसा तूर्यर्था अमर्धन्तीरुप नो यन्तु मध्वा।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रो मयोभुवो जरिता जोहवीति ॥ ५.०४३.०१

धेनवः- प्रीणयित्र्यः। आपो गावो वा। आपो मूलशक्तिधाराः। गावश्चिद्रश्मयः। पर्यसा- रसेन। तूर्यर्थाः- क्षिप्रावगमनाः। अमर्धन्तीः- अहिंसन्त्यः। मध्वा- मधुरभावनया। नः- अस्मान्। आ यन्तु- आगच्छन्तु। महो- महत्यै। राये- सम्पदे। बृहतीः- महतीः। सप्त- सप्तसाधनभूमिकासम्बन्धिनीः। मयोभुवः- सुखकरीः। सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेत इति श्रुतेः सप्त सिन्धवः सप्तलोकमूलशक्तिधारा इति ज्ञायन्ते। विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्निति श्रुतेश्च। विप्रः- मेधावी। जरिता- रसनिष्पादकः स्तोता वा। जोहवीति- आह्वयति ॥१॥

आ सुष्टुती नमसा वर्तयध्वै द्यावा वाजाय पृथिवी अमृध्रे।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यशसावविष्टाम् ॥ ५.०४३.०२

सुष्टुती- शोभनस्तुत्या। नमसा- नमस्कारेण। वाजाय- सद्गतये। वज गतौ। आ वर्तयध्वै- आवर्तयितुम्। अमृध्रे- अहिंस्ये। द्यावा पृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। स्तौमि। पिता माता- मातापितराविव स्थिते। मधुवचाः- मधुरवचने। सुहस्ता- शोभनबाहू। शोभनकर्मयुक्ते। यशसौ- कीर्तियुक्ते। भरे भरे- प्रतिनिवाहि। नः- अस्मान्। अविष्टाम्- रक्षतम् ॥२॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रम्।

होतेव नः प्रथमः पाह्यस्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥ ५.०४३.०३

अध्वर्यवः- ध्वररहितकर्मकामाः। मधूनि- रसान्। चकृवांसः- कुर्वन्तः। वायवे- वाताय प्राणाय। चारु- कल्याणम्। शुक्रम्- रसम्। प्र- प्रकर्षेण। भरत- धारयत। नः- अस्माकम्। प्रथमः- मुख्यः। होता- देवाह्वताग्निः। इव। अस्य- एतम्। मध्वः- रसम्। देव- द्योतनशील। पाहि- अनुभव। ते- तव। मदाय- तृप्तये। ररिम- ददाम ॥३॥

दश क्षिपौ युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता।

मध्वो रसं सुगभस्तिर्गिरिष्ठां चनिश्चददुहे शुक्रमंशुः ॥ ५.०४३.०४

दश क्षिपः- दशाङ्गुल्यः। अद्रिम्- सोमाभिषवणग्रावाणम्। युञ्जते- गृह्णन्ति। सोमस्य। या- यौ। शमितारा- अभिषोतारौ। सुहस्ता- शोभनहस्तौ भवतः। तौ बाहू। युञ्जते। शोभनाङ्गुल्यो हस्तावेतत्सर्वं शोभनकर्मप्रतीकभूतम्। सुगभस्तिः- शोभनाङ्गुलिः। चनिश्चदत्- आह्लादयन्। गिरिष्ठाम्- स्थैर्यप्रतीकपर्वतनिहितम्। शुक्रम्- शुभ्रम्। मध्वो रसम्। अंशुः- व्याप्तः सन्। दुदुहे- दुदोह ॥४॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दक्षाय बृहते मदाय।

हरी रथे सुधुरा योगे अर्वाग्निन्द्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥ ५.०४३.०५

जुजुषाणाय- सेवमानाय। ते- तुभ्यम्। क्रत्वे- प्रज्ञार्थम्। दक्षाय- वृद्धयर्थम्। बृहते- महते। मदाय- हर्षाय। सोमः- रसः। असावि- निष्पादितः। हूयमानः- आहूतः सन्। इन्द्र- परमेश्वर। हरी- तव प्राणाश्वौ। रथे। सुधुरा- धुरि नियुक्तौ। योगे- सुष्ठु योजितौ। प्रिया- प्रियौ। अर्वाक्- अस्मदभिमुखौ। कृणुहि- कुरु ॥५॥

आ नो महीमरमतिं सजोषा ग्रां देवीं नमसा रातहव्याम्।

मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पथिभिर्देवयानैः ॥ ५.०४३.०६

अग्ने- सत्क्रतो। नः- अस्मदर्थम्। सजोषा- समानप्रीतिः सन्। महीम्- महतीम्। अरमतिम्- विरक्ताम्। ग्राम्- शरण्याम्। स्त्रीशक्तिसम्पन्नां मातृशक्तिमयीम्। रातहव्याम्- दत्तहव्याम्। बृहतीम्। देवीम्- द्योतनशीलाम्। ऋतज्ञाम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यज्ञाम्। मधोः- रसस्य। नमसा- वन्दनेन। मदाय- तृप्तये। देवयानैः पथिभिः- देवमार्गैः। आ वह- प्रापय ॥६॥

अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तं नाग्निना तपन्तः।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्नसादि ॥ ५.०४३.०७

यम् । वपावन्तम्- बीजसन्तानयुक्तम् । अग्निना- पावकेन सत्क्रतुना । तपन्तः- दीपयन्तः । न- च ।
प्रथयन्तः- प्रख्यापयन्तः । न- च । विप्राः- मेधाविनः । अञ्जन्ति- मण्डयन्ति । घर्मः- स तपोमयः ।
पितुः- जनकस्य । उपसि- उपस्थे अन्तिके । प्रेष्ठः- अतिशयेन प्रियः सन् । स्थितः । पुत्रः- सुत
इव । अग्निम्- पावकं सत्क्रतुम् । ऋतयन्- सत्यप्रज्ञया जानन् । असादि- प्रपन्नः ॥७॥

अच्छा मही बृहती शन्तमा गीर्दूतो न गन्त्वश्विना हुवध्यै ।

मयोभुवा सरथा यातमर्वागन्तं निधिं धुरमाणिर्न नाभिम् ॥ ५.०४३.०८

मही- महती । बृहती । शन्तमा- शङ्करी । गीः- वाक् । दूतः । न- इव । अश्विना- अश्विनौ
प्राणेशनशक्तिभूतौ । हुवध्यै- आह्वातुम् । अच्छ- अभिलक्ष्य । गन्तु- गच्छतु । मयोभुवा-
आनन्दकरौ । सरथा- समानरथस्थौ । धुरम्- धारिणीम् । नाभिम् । आणिः- कीलः । न- इव ।
निधिम्- सम्पदं हव्यं प्रति । गन्तम्- आगच्छतम् । अर्वाक्- अस्मदभिमुखौ । आ यातम्-
आगच्छतम् ॥८॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोरेदिक्षि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन् ॥ ५.०४३.०९

तव्यसः- बलीयसः । तुरस्य- क्षिप्रगतेः । पूष्णः- पोषकस्य सूर्यस्य । उत- अपि च । वायोः-
प्राणस्य । नम उक्तिम्- वन्दनम् । अहम् । अदिक्षि- प्रदिशामि । या- यौ । राधसा- संसिद्ध्या ।
मतीनां चोदितारौ- सद्भावनाचोदकौ । उत- अपि च । त्मन्- स्वत एव । या- यौ । वाजस्य
द्रविणोदौ- सम्पदायकौ तौ पूषवायू स्तौमि ॥९॥

आ नामभिर्मरुतौ वक्षि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरौ जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गन्त मरुतो विश्व ऊती ॥ ५.०४३.१०

जातवेद- जातविद्याग्रे । हुवानः- अस्माभिराहूतः । विश्वान्- सर्वान् । मरुतः- प्राणविशेषान् ।
नामभिः रूपभिः- तेषां नामरूपैः । आ वक्षि- आवह । विश्वे- सर्वे । मरुतः । ऊती- रक्षाशक्त्या ।

जरितुः- स्तोतुः। सुष्टुतिम्- शोभनस्तुतिम्। गिरः- मन्त्रान् प्रति। यज्ञम्। च। गन्त-
आगच्छत ॥१०॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गन्तु यज्ञम्।

हव देवी जुजुषाणा घृताची शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ५.०४३.११

बृहतः- महतः। दिवः- चिदाकाशात्। पर्वतात्- गिरेः स्थैर्यप्रतीकात्। यजता- पूज्या। सरस्वती-
रसचोदयित्री। नः- अस्माकम्। यज्ञम्। आ गन्त- आगच्छतु। हवम्- आह्वानम्। जुजुषाणा-
सेवमाना। देवी- लीलावती। घृताची- ज्योतिष्मती। नः- अस्माकम्। शग्माम्- सुखकरीम्।
वाचम्। उशती- कामयन्ती। शृणोतु ॥११॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तं बृहस्पतिं सदने सादयध्वम्।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरुषं सपेम ॥ ५.०४३.१२

वेधसम्- मेधाविनम्। नीलपृष्ठम्- स्निग्धम्। बृहन्तम्- महान्तम्। बृहस्पतिम्- मन्त्रमेधाधिदैवतम्।
सदने- यजनदेशे। सादयध्वम्- स्थापयत। सादद्योनिम्- सदनस्थम्। दमे- सदने। आ
दीदिवांसम्- आदीप्तम्। हिरण्यवर्णम्। अरुषम्- रोचमानम्। सपेम- स्पृशामः ॥१२॥

आ धर्णसिर्बृहद्विवो रराणो विश्वेभिर्गन्त्वोमभिर्हुवानः।

ग्रा वसान ओषधीरमृध्रस्त्रिधातुश्चक्षो वृषभो वयोधाः ॥ ५.०४३.१३

धर्णसिः- धारकः। बृहद्विवः- चिदाकाशात्। रराणः- रममाणः। हुवानः- आहूतः। विश्वेभिः-
सर्वाभिः। ओमभिः- रक्षाशक्तिभिः। आ गन्तु- आगच्छतु। ग्राः- शरण्याः। ओषधीः। वसानः-
विभ्रत्। अमृध्रः- अहिंस्यः। त्रिधातुश्चक्षुः- भूर्भुवरादिभूमिकात्रयश्चक्षुः। वृषभः- वर्षकः। वयोधाः-
हव्यधारकोऽग्निर्भवति ॥१३॥

मातुष्पदे परमे शुक्र आयोर्विपन्यवो रास्पिरासो अगमन्।

सुशेव्यं नमसा रातहव्याः शिशुं मृजन्त्यायवो न वासे ॥ ५.०४३.१४

परमे- श्रेष्ठे । शुक्रे- शुभ्रे । मातृष्पदे- अदित्या अन्तिके । आयोः- मनुष्यस्य । विपन्यवः-
ऋत्विजः । रास्पिरासः- दानयोग्यधनस्पर्शिनः । अगमन्- आगच्छन् । सुशेव्यम्- सुसुखम् ।
नमसा- नमस्कारेण । रातहव्याः- दत्तहविष्काः । आयवः- मनुष्याः । वासे- वस्त्राच्छादनाय ।
शिशुम् । न- इव । मृजन्ति- शोधयन्ति ॥१४ ॥

बृहद्वयो बृहते तुभ्यमग्ने धियाजुरौ मिथुनासः सचन्त ।

देवोदैवः सुहवौ भूतु मह्यं मा नो माता पृथिवी दुर्मतौ धातु ॥ ५.०४३.१५

उरौ देवा अनिबाधे स्याम ॥ ५.०४३.१६

समश्विनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभंगानि ॥ ५.०४३.१७

अग्ने । बृहते- महते । तुभ्यम् । धियाजुरः- धिया रसनिष्पादकाः । मिथुनासः- दम्पतीभूताः । बृहत्-

महत् । वयः- हव्यम् । सचन्त- सेवन्ते । इतःपरं पूर्वं व्याख्यातम् (५.४२.१६,१७,१८) ॥१५ ॥